

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА ГРОМАДА В АМЕРИЦІ
ПОЛІТИЧНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА Ч. 7

МАР'ЯН ЗОРЄСЛАВИЧ

УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИЙ ЛЮД
У БОРОТЬБІ ЗА НАЦІОНАЛЬНУ
ДЕРЖАВУ

ЧАСТИНА ПЕРША

1953

НЮ ЙОРК

ДЕТРОЙТ

СКРЕНТОН

КНИЖКА — ЦЕ ЗБРОЯ В ПСИХОЛОГІЧНІЙ БОРОТЬБІ

Значіння доброї книжки про українські справи оцінила Українська Вільна Громада в ЗДА, яка від 1949 року діє для оборони української визвольної і зокрема демократичної справи. В своїй Науково-Політичній Бібліотеці вона видала такі книжки:

1. СТЕЖКАМИ НА ГОЛГОТУ. Винищення в Україні мільйонів людей терором та штучним голодом в 1929-33 роках. Написав Дмитро Соловей. Сторін 88.

2. ГЕТЬМАНСЬКИЙ РЕЖИМ В 1918 РОЦІ ТА ЙОГО ДЕРЖАВНО-ПРАВНА ЯКІСТЬ. Написав Д-р М. Стаків. Сторін 60.

3. ДОМАШНІЙ ВОРОГ. Як' боротися проти ворожої підривної акції? Написав Никон Наливайко. Сторін 72.

4, 5 і 6. ПЕКЕЛЬНА МАШИНА В РОТТЕРДАМІ. Історія убивства полк. Євгена Коновальця. Частини Перша, Друга й Третя. Написав Ярослав Кутько.

Разом ці три частини сторін 160.

Кожна книжка коштує по 40 центів. Замовляйте їх для себе і для поширення серед читаючого громадянства. Цим причинитеся до скріплення української визвольної боротьби та до поширення ідей української політичної та суспільної демократії.

Замовлення книжок і запити в справі більших інформацій про Українську Вільну Громаду посыайте на адресу:

**Ukrainska Vilna Hromada, Scranton Branch
524 Olive St., Scranton 10, Pa.**

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА ГРОМАДА В АМЕРИЦІ
ПОЛІТИЧНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА Ч. 7

МАР'ЯН ЗОРЕСЛАВИЧ

УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИЙ ЛЮД
У БОРОТЬБІ ЗА НАЦІОНАЛЬНУ
ДЕРЖАВУ

УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕЧНЕ
ТОВАРИСТВО В ТОРОНТО
ЧАСТИНА ПЕРНА

1953

НЮ ЙОРК

ДЕТРОЙТ

СКРЕНТОН

Copyright 1953. All rights reserved.

Printed in the U. S. A.

До видання цієї книжки причинився видатним грошовим вкладом ІВАН і АННА БАРАН із Понд Едди, Н. Й., за що їм належиться прилюдне признання і подяка від усього свідомого українського суспільства.

З друкарні Народній Волі — органу
Українського Робітничого Союзу
524 Olive Street, Scranton, Pa.

ГОСПОДАРСЬКІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ В XVIII і XIX СТ. ТА РОБІТНИЧА СПРАВА

Україна завдяки природним обставинам від найдавніших часів була хліборобською країною. В наслідок частих війн та чужих окупацій вона не могла розвиватися промислово так, як розвивалася Західня Європа. Хліборобською країною вона й підпала під російське панування. Політика царської Росії увесь час ішла в напрямі ослаблення України під оглядом господарським. Цар Петро I по бою під Полтавою, щоб ослабити Україну економічно, казав направляти товари, що йшли з України за кордон, не ближчим шляхом через Україну, Польщу й Литву, а через Петербург і Архангельськ, щоб, таким способом, творити в цих містах торговельні центри й купецький стан та давати працю Москальям, а не Українцям. Українські купці, майстри-ремісники, міщани змушені були через те або шукати праці в Москвицині, або кидати торгівлю і ремесло та ставати хліборобами.

Коли Україна занепадала під господарським оглядом, Московщина розвивалась. Тут зосереджувано було майже фабрики. Україна мусіла купувати товари в Московщині і через те сюди плив гріш з України. Купувати дешевий і якістю кращий товар у Західній Європі було заборонено. *)

Впарі з упадком українського купецтва і ремесла, українські міста пустіли і денационалізувалися. На Лівобережжі місце українських купців і ремісників

*) "Кіевская Старина", 1862. I. стор. 426

займали московські. Не краще було й на Правобережжі, що належало до Польщі. Тут у торгівлі і в промислі головну роля грали Жиди, які дуже скоро підпадали під вплив польської культури та дуже часто ставали в обороні польських інтересів.

Починаючи від 1730 р., себто від скасування старих-мануфактур і встановлення спеціально приписаних урядом фабрик і заводів, з'являється і швидко зростає класа робітників-кріпаців, що їх перевозять пани на фабричну роботу. Та зі зростом продукції, коли маліла можливість збуту, показалося, що робітник-кріпак не оплачується. Тоді починає щораз більше поширюватись думка, що для фабриканта корисніше наймати людей, ніж тримати власних. Зреалізовано цю думку в 1840 р., коли законом дозволено відпускати на волю селяни, що були приписані до фабрик і заводів. З того закону скористали фабриканти й таким способом одержали дешеву найману робочу силу. Робітник за власні гроші мусів прохарчовувати і утримувати не тільки себе, але й свою родину, а коли на фабриці не було праці, він ставав або безробітним, без ніякого матеріального забезпечення, або був змушений матеріальними зліднями шукати праці навіть дуже дешевої, щоб рятувати себе і свою родину перед голодовою смертю.

Робітничий стан зірє ще більше по скасуванні кріпацтва 1861 р., яке, правду сказати, було невідклиичною конечністю для розвитку індустрії і промислу в Росії. Треба було робочих рук, треба було умовлення продукції за ціну розкріпачення селянства.

Аграрна реформа 1861 р. не розв'язала ані проблеми забезпечення селянства землею, ані проблеми користування нею. В 1893 р. скасовано 165 статтю закону 1861 р., у якій говорилося, що селянин, коли сплатив у повітовій касі всю належну суму за землю,

то громада зобов'язана йому виділити відповідну частину землі, можливо в одному місці, і він може відокремитися та жити осібно. На селі, внаслідок такого економічного положення, відчувався брак землі й утворювався надмір робочого населення, а в звязку з цим зростала й нужда. Ціна на працю робітника на цукрових заводах, горальнях, млинах і др. фабриках стає дуже дешевою. Кустарне ремесло, що існувало навіть досить чисельно, натрапляє все більше на конкуренцію збоку індустрії і помалу паде.

Єдиним місцем, де можна було спрямувати безробітне населення, були залізо-рудні копальні на межі Катеринославщини і Херсонщини в районі річки Інгул. Там ще в 1830 році було видобуто 8, 611,000 пудів криці, а коли по 1861 р. на розбудову копалень прийшов з допомогою закордонний капітал (англійський, французький і бельгійський), тоді продукція зросла вдесятеро. Але й тут повторилося те, що було раніше: працю в копальннях діставали московські робітники, а не українські. Найкращим доказом є це, що в 1897 р. заїшлого з Московщини робітництва на Україні було майже четвертина. Така кількість чужих робітників, та ще й фахівців, від котрих були залежні звичайні робітники-Українці, погано впливала під кожним оглядом. Український робітник, ради страху стратити працю, говорив російською мовою, а як кому з українських робітників і вдалося здобути фах, то він чув себе по фаховій принадлежності "синою великої сім'ї".

НАСЛІДКИ АПОЛІТИЧНОСТИ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПРИ КІНЦІ XVIII І В XIX СТ.

Говорити про національну свідомість малочисельного українського робітництва в XVIII і XIX ст. бага-

то не доводиться. Ідеї Французької Революції, яка у Західній Європі викликала живі суспільні рухи, прикладано в Україні тільки до селянства. Місто було полишене на власну судьбу, а радше відложене на якийсь час, як нездобута твердиня.

Робота українських патріотів того часу була апологітична. Це було "хождення в народ" з метою вивчати народну мову, словесність і звичаї та творити на народній основі літературу і культуру взагалі. Любов до України утотожнювало з любов'ю до простого народу (селянства), про його недолю багато говорено, але нічого не роблено практично для усунення тої недолі. Разом з тим українські діячі виявляли вірність російському цареві (в Східній Україні) та австрійському цареві (в Західній Україні).

Спроба організувати українське політичне життя (Кирило-Методіївське Братство в Східній Україні та Головна Руська Рада в Галичині) не увінчалася успіхом. Величезному натискові царського режиму її австрійської влади Українці не зуміли протиставити організованої політичної акції. Практичних висновків з палкіх закликів Тараса Шевченка ніхто не робив. Замість політичних організацій, постають течії народників, хлопоманів, українофілів, які ставлять собі за мету піднести народ на вищій щабель культури, а не дразнити уряд політикою

Господарські відносини в Галичині під Австрією були не кращі, як у Східній Україні під Росією. Галичина була економічно відсталою країною зі слабо розвиненим промислом. Головна причина лежала в політиці польської шляхти, яка від т. зв. конституційної ери мала в Австрії правління в краю і докладала усіх зусиль, щоб Галичину як найдовше задержати країною аграрною, а тим самим зробити її відсталою. Статистика виказує, що в тому часі, коли

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

радикальний самостійницький провідник у Кирило-
Методіївськім Братстві

в Західній Європі 20% населення жило з торгівлі, а 30% з промислу, то в Галичині 76,82% населення удержувалося з рільництва, а 9,01% з промислу і 7,81% з торгівлі.

Пізніше, в році 1900, як показує статистика, в Галичині й Буковині відносини ще більш погіршилися: з рільництва удержувалося 93,3%, з промислу 2,5%, а з торгівлі 1,7%.

Політика польської шляхти в Галичині змагала до того, щоб село убожіло, щоб в ньому зростало щораз більше число робочих і дешевих рук до праці на фільварках. Аналіфабетизм був тоді великий, бо шляхта не дбала про грамотність, яка сприяє еманципації політичних рухів. В таких обставинах політична праця була утруднена; вона могла б була утриматися хіба тоді, коли б годна була йти опором проти уряду і виних кругів відданого урядові духовенства.^{*)}

Це докладніше про ці часи пише І. Свєнціцький. Він каже, що "духове життя Галичини початку 70-их р.р. XIX ст. було дуже слабе і мілке. Воно було перш завсе засноване на безkritичному послухові державній владі, що опиралася на консервативно-клерикальних кругах, себто на кругах по природі своїй недемократичних та непоступових, назадницьких".^{**)}

Аполітичність серед провідної верстви, як на Східніх так і на Західніх Землях України, дуже пошкодила українській державно-політичній справі взагалі, а національній свідомості широких народніх мас селянства й робітництва зокрема. Найбільшим не-

^{*)} Остап Терлецький "Галицько-Руське письменство 1848-1856 р. стор. 5.

^{**) I. Свєнціцький — "Драгоманів і Галичина", Львів 1922. стор. 3.}

щастям було те, що аполітичність українофілів відштовхнула від них революційно настроєну молодь, яка силою факту опинилася в московських або польських революційних організаціях, а аполітичність народовців створила тип рутенця, якого характеризували: галицько-уніятський патріотизм, що обмежувався 4-ро мільйоновою рутенською нацією, вірнопідданість та надмірна лояльність центральному віденському правителству, повна політична безхарактерність, громадський консерватизм, клерикалізм, пайвний аристократизм, що погорджував усім, що не йшло "свише", згірдливе відношення до всього нового, самостійного, вільноподібного, безупинна зміливість поглядів від подуву вітру і т. і. ‡)

Як аполітичність українофілів отворила двері русофільству, так аполітичність рутенців створила пригожий ґрунт для галицького московофільства та уможливила Полякам захопити всю владу в Галичині.

Політична свідомість широких народніх мас була майже ніяка, бо цієї свідомості не мали провідні верстви. Тому не було організованого опору проти московського напору в Східній Україні і польського в Західній. Урядництво її школи вели асиміляційну політику всякими можливими способами її засобами. Найбільш посилено асиміляційну політику в містах і місточках. За марненьку будь-яку посаду чи працю від Українця вимагано не тільки повної лояльності, але й зміни національної принадлежності та обряду.

Асиміляційні заходи на селі не мали успіху, бо тут Українці жили компактною масою, до якої тяжко було добрatisя. Зовсім інакше було з українським

‡) Ю. Охримович "Розвиток української національно-політичної думки".

робітництвом, що жило порозкидуване по місті серед чужого середовища. Чужа мова, культура, школа, навіть добросусідські відносини з чужинцями та зустрічі з ними щодня при праці діяли з невидимою силою в напрямі асиміляції так сильно, що по якомусь часі у робітництва закріплюється думка, що Українці і Рускі — “всъо равно”, що Українці і Поляки — “вшистко єдно”.

ВПЛИВ ЧУЖИХ ПОЛІТИЧНИХ ІДЕОЛОГІЙ СЕРЕД УКРАЇНСЬКОГО РОБІТНИЦТВА

Політичне й економічне положення України, а разом і брак національної та політичної свідомості, дуже сприяли чужим політичним ідеологіям та асиміляції серед українського робітництва.

На Східних Землях України такими чужими ідеологіями були т. зв. російське революційне народництво і соціал-демократичний рух, а на Західних Землях — польський соціалістичний рух. Оба ці рухи заперечували національні права українського робітництва.

Ідеологія народництва зродилася в Росії під впливом ідей західно-европ. соціалізму, поширюваних у Росії Чернишевським. Під його впливом виник в Росії так званий народницький соціалізм, що його теоретики зформували такими словами: община — це залишки стародавнього комунізму, треба тільки перебрати промисл і торгівлю та змінити режим і вже готовий соціалістичний лад. Що російський народ під оглядом культурним стоїть далеко нижче від народів Європи, то це не перешкоджає, бо розвиток його під впливом попереднього розвитку інших культурніших народів ліде дуже швидко, навіть швидше ніж розвиток Західної Європи.

Цю ідеологію популяризували, крім Чернишевського, також Герцен, Бакунін, Лавров, Михайловський та інші. Їх діяльність мала також вплив в Україні, головно на студентів, робітників і частину інтелігенції. Нелегальні організації Земля і Воля, Народна Воля та інші мали серед своїх членів багато українських студентів. Деякі з них, як Лизогуб, Дебагорій-Мокрієвич, Стефанович, Желябов, Кравчинський, Кибальчич відіграли навіть визначні ролі у проводі революційного руху в Росії. Не маючи національної української свідомості, вони працювали в цих організаціях для загально-російської справи, як колись українські декабристи. Подібно було з українськими студентами, робітниками та частиною інтелігенції, які без української національної свідомості включилися в російське політичне русло. Поборюючи царський режим, вони працювали для нової Росії, а не для визволення України. Ось які наслідки мала відсутність української політичної організації!

Українські діячі, чи українофіли, хоча й не належали до цих загально-російських організацій, але й не вели української політичної роботи для пробудження народних мас, для скерування в українське політичне русло студентів, робітників та інтелігенції, які сиділи в російських організаціях.

В 1898 р. оснувалася російська соціал-демократична партія, яка намагалася організувати також українських робітників для загально-російської справи. Тут щойно почали українські робітники завважувати, що вони й російські робітники не “всьо равно”, що їх національні інтереси відмінні. Та на створення окремої політичної організації у них покищо не було сили. Потреба організації українських сил стала дійсністю серед тайних гімназійних гуртків і студентських громад, звідки вже був тільки один крок до ор-

ганізації політичних українських партій.

Подібно малася українська робітнича справа в Західній Україні, у т. зв. тоді Галичині, що була під пануванням Австрії. Хоч багато істориків та соціологів уважає, що в Австрії були куди кращі політичні відносини як у Росії, то все таки треба сказати, що для робітництва вони кращі не були.

Австрія увесь час вела реакційну політику у відношенні до робітництва. Повних двадцять років по 1848 р. вона хиталася між абсолютизмом і конституцією. За цих двадцять літ вона, то давала, то скасувала конституцію, в залежності від того, яка була її внутрішня й зовнішня політична ситуація. Коли в роках 1848 і 1849 їй грозила внутрішня революція, вона давала конституцію, коли лихо минуло, вона її скасувала; коли в роках 1859, 1860, 1861, 1866 і 1867 вибухали війни, вона знову давала конституцію, по війні скасувала. За двадцять літ, себто від 1848 — 1868 р. Австрія давала п'ять разів конституцію і п'ять разів її скасувала та запроваджувала абсолютизм.

Крім зовнішніх і внутрішніх причин, які впливали на те, що в Австрії чергувався абсолютистичний устрій з конституційним, була ще її третя причина: неоднозгідність думок державних мужів і цісаря щодо самої конституції та внутрішнього політичного устрою. Одні, т. зв. централісти, були за тим, щоб всю владу зосередити у Відні; другі, т. зв. автономісти, заступали думку, щоб поодинокі краї одержали автономію. Щойно в 1867 році прийшло до посередньої розв'язки: Австрію поділено на дві частини, австрійську й угорську, та в той спосіб утворено т. зв. Австро-Угорщину зі спільним цісарем у проводі.

Цим поділом віддано народи в Угорщині (Українці, Словаки й ін.) під владу Мадярів, а народи в Австрії (Чехи, Словінці, Італійці) — під владу Німців.

В Галичині владу над Українцями віддав Віденський Полькам. Народи поділено на “історичні” й “етнічні”. До першої категорії зараховано ті народи, що мали в сучасності поза межами Австрії свої держави, або мали її попередньо, зокіп попали під австрійську владу. Етнічні — це всі другі, що не мали в історії своєї незалежної держави, та опиралися тільки на етнічних основах. З такої “наукової теорії” зробили висновок т. зв. історичні народи, які вигадали для себе “право” володіння над етнічними. В пануючих політичних сферах закрішився був погляд, що тільки т. зв. історичні “нації” можуть користуватися повними “національними правами”, а етнічні народи не є націями, а тим самим, не мають “національних прав”. Згідно з цією доктриною влада в Галичині перейшла в польські руки.

Теорією історичних і етнічних народів захопилися і польські соціялісти, які мали тоді сильний вплив на розвиток робітничого руху на Західних Землях України.

Першим польським соціялістом, що почав ширити соціялістичні думки серед робітників, головно у Львові, був Болеслав Лімановський, емігрант з Росії. Він 1870 р. в залі Т-ва ремісників “Гвоздя” прочитав два доклади на тему: “О справі роботнічей”, що їх відтак того самого року видрукував окремою книжкою п. н. “О квестії роботнічей” і в той спосіб нав'язав контакт з робітниками, які були заінтересовані поліпшенням робітничого положення, і зі студентами, які соціялізмом тоді цікавилися, як чимсь новим.

За вказівками Лімановського склався гурт робітників, який мав вести агітацію між робітництвом у Львові. На чолі гурту стояли: Август Скерля, Антін Маньковський і Українець Осип Данилюк, редактор газети “Чицьонка”. Агітацію ведено і видавано газету,

як це видно вже й зі самої назви "Чцьонка", у польській мові. Різниці між українським робітником і польським тоді не роблено, наче б її не було. В усьому панувала засада: "ми єстесъми вшици роботніци, єдна біда нас цісъне — капіталізм".

В наслідок поведеної агітації серед робітництва у Львові починають вибухати страйки за страйками: в 1871 р. страйк кравців, в 1874 р. пекарів, а в 1875 — пекарів. В кожному страйку робітники добивалися своїх прав та підвищили заробітної платіж. Це не тільки заохочувало робітників до дальшої боротьби, але багатьох, що не були членами робітничих організацій, переконувало, що ходити самонас, немає ніякої користі.

Таким способом українські робітники, іducчи за потребами будів, опинилися майже всі в польських робітничих організаціях та навіть і не зчулися, як воно в той спосіб попали під духовий польський вплив. Говорити про якусь національну свідомість українського робітництва — нема що, бо її не було. Українським робітником ніхто з тодішніх т. зв. народовців, а тимменше з т. зв. москвофілів, не цікавився. Коли ще народовці полем своєї діяльності уважали селянські маси, то москвофіли з презирством ставилися не тільки до селянства, але й до робітництва. Тодішній провідник москвофілів Денис Зубрицький про цих, що цікавилися народними селянськими і робітничими масами, писав: "Є це темні злотинці, або скоріш низькі неуки, що досі жили в лінощах, нехтували всякою науковою власної мови, що вживали чужої мови, прислухалися тільки простонародній і власних слів та робітників, і що тепер хочуть, щоб ми писали свою історію місцевою говіркою галицької черні. Дивна вимога! Історії пишутсья для освіченої кляси народу.

Для простолюдя досить молитовника, катихизиса та псалтири."

Як з польської сторони ішов сильний натиск асиміляційний за допомогою школи, адміністрації та різних організацій, так зі сторони Росії, за допомогою московофілів, ширилася погорда до української народної мови, до селянства та робітництва. За допомогою теорії Погодіна, що існує "один великий руський народ і одна руська культура", Росія обезголовлювала українські широкі маси з її провідників, відвертала їх увагу від українських справ, а всі сили повертали в своє русло.

Можна сміло сказати, що в XIX ст. в Західніх Землях України сильно діяли дві ворожі українству ідеології: польська, що спиралася на теорії історичних народів і не признавала Українців взагалі, і російська, оперта на теорії Погодіна, яка признавала, що живе окремий народ на Західніх Землях України під окупацією Австрії, але цей народ належить до великого російського народу.

Український рух спротиву, що пробудився під впливом творів Шевченка, Куліша, Котляревського і др. письменників та ідеологічно оформився у т. зв. народовство, був слабий як чисельно так і політично. Народовці поза своє романтичне козаколюбство, декламування Шевченка, поза етнографію і національний сентименталізм до простолюдя — дальнє не виходили. Їм бракувало української національно-політичної об'єднуючої ідеї та політичної організації, яка б повела організовану боротьбу за ясно поставлені національні, суспільні і культурно-релігійні ідеали.

В другій половині XIX ст. у житті українського народу на всіх землях був катастрофальний стан. Вищі суспільні кляси були або національно зовсім чужі,

Микола Костомарів — провідник поміркованого крила
в Кирило-Методіївськім Братстві

або байдужі до української справи. Між ними і народними масами творилася прірва, яка з кожним днем ставала ширшою і глибшою. Кінець-кінців дійшло до затрати усіх духових взаємин.

Ось яке було положення під Австрією:

Українські села, позбавлені лісів і пасовиськ, попадали в залежність від дідичів-Поляків, які їх цілковито опановували політично і господарсько. Приріст

населення викликає безземелля. Лихварі здириали від селян за позички до 250% річно. Майже щороку около 3,000 сільських господарств ішло на ліквідацію. Населення або емігрувало до заморських країн і Німеччини, або пролетаризувалося.

Під оглядом освіти інтелігенція стояла дуже низько, а село й українське населення в місті потапало в безграмотності, розпіте й здеморалізоване. Політичної і національної свідомості — майже ніякої, А у священиків, що були в тому часі провідною верствою, ця свідомість була також слаба. Духова яловість провідної тодішньої верстви священства довела до затрати об'єднуючої ідеї між поодинокими супільними верствами, а зневіра у власні сили і сили народу відіпхнула молодь від національно-політичних справ. Не краще й було з церквою Релігійно — запанувало бездуше виконування релігійних практик, відірваність від потреб душі та нагинання релігії до урядових вимог.

Та під впливом західно-европейських поступових ідей починає активізуватися студентство. Студентство звичайно відзначається ідеалізмом, бажанням праці для народу й боротьби за правду. Воно скоро заповняє цю прогалину духового зв'язку між вищими й нижчими супільними верствами.

На початку 70-их років XIX ст. в Україні під Росією вже бачимо, що в народництві діють дві течії: народницько-культурницька і соціалістично-революційна. Визнавцями першої течії були старі Кирило-Методіївці, члени редакції "Основа", члени "Старої Київської Громади; визнавцями другої течії була студентська молодь. Подібне явище було в Україні під Австрією: серед тодішнього московофільства і народовців з'являється третя течія — поступовці, які шукають виходу з тяжкого положення. І як воно не див-

но, ця третя течія зродилася не в групі народовців, а в москоофілів, в “Академіческому Кружку”. Зачалося від поділу на “твердих русинів” і поступовців, себто таких, що хотять співпрацювати з народовцями, з Т-вом “Дружній Лихвар”. Групу поступовців очолював Дольницький Антін з активнішими студентами Павликом, Левицьким Володимиром (Лукичем), Белеєєм та Франком.

Народовці тоді вже застутили думку, що Україна під Росією і Україна під Австрією це одна земля українського народу, що той народ має спільну мову, історію, культуру і що він не російський, а український. Бажання поступовців співпрацювати з ними насторожило “твердих русинів”. Планований переворот у редакції “Друг” і “Академічному Кружку”, себто захоплення цих установ у свої руки, поступовцям не вдалося. Почався сильний фермент. До рішально-го виступу прийшло тільки по 1876 році, коли Михайло Драгоманів написав листа до ред. “Друг” у якому дорікав, що вона не знає російської мови й літератури, що вона й не знає української мови. Доказуючи фантастичність, нещирість і реакційність заходів “примирення” з Росією, доказуючи повну абсурдність погляду, що культуру можна відділити від політики, він ставить українство на політичний ґрунт та доказує конечність української політичної боротьби.

Весною 1876 р. на загальних зборах “Академіческого Кружка” стався переворот. Головою вибрано Дольницького, й нове правління перевело об'єднання з “Дружнім Лихварем”. Переворот зроблено також і в ред. “Друга”. В склад редакції увійшли Франко, Павлик, Лукич і Дольницький. Зі змінами персональними прийшла зміна й ідеологічного напряму та мови.

Контакт Драгоманова з галицькою молоддю мав велике значення. В мертвому дотепер товаристві по-

чався рух: сходини, реферати й дискусії на актуальні теми та суспільно-політичні й національні проблеми. Москвофільство почало таяти як лід весною.

"Нове покоління виступило з соціалістичною критикою суспільного ладу, з проектами допомоги се-

Михайло Драгоманів
у молодім віці

лянству з гаслами політичної волі. Воно зуміло подати радикально-демократичні свої ідеї, як природну політичну орієнтацію галицько-селянської маси, зуміло розбудити масовий рух'. Так писав про цю студентську молодь Франко, що в дуже скорому часі став духовим її провідником.

Драгоманів своїми статтями та листами до Києва, Відня і Львова не переставав заохочувати студентську молодь до праці над собою й праці для своє-

го народу. В році 1877 в статті “Опізнаймося”, що була друкована в часописі “Друг”, він писав, що “перед Українцями стоять два політичні виходи: або добиватися політичної волі в Росії спільно з усіми її народами, переміни Росії з абсолютної та централістичної держави на вільну, федераційну державу; або, коли є сила, вирватися зі стін Росії та й завести власну державу, — але йти до цього останнього на ділі, а не лише молоти про те язиками у чотирьох стінах, як роблять це найгарячіші українські націоналісти”.

Гаслом боротьби її основою організації будучого суспільства була для Драгоманова повна воля і свобода людини. До анархістів Бакуніна, Моста і Крапоткина ставився Драгоманів негативно; відкидав їх аполітизм, науку про державу та погляди, що до соціалізму можна дійти революційним способом. Драгоманів також гостро виступав проти вчення Маркса, Енгельса і Ляссалля, які пропагували державний централізм панівних народів та диктатуру пролетаріату. Марксизм видавався Драгоманову надто доктринерським і він називав його “німецькою метафізицою”.

Студентська молодь під впливом думок Драгоманова почала зближуватися зі своїм народом, пізнавала його та почала працювати для його визволення з темноти й визиску. Працюючи серед свого народу, ця молодь повертала до народної мови, а тим самим переставала уживати штучної мішанини з церковних, російських та народніх слів.

Через зближення студентської молоді з народом заповнилася прірва, яка була повстала в другій половині XIX ст. в українському народі й грозила катастрофою для української нації.

УЧАСТЬ ФРАНКА В РОБІТНИЧОМУ РУСІ

Іван Франко, порвавши з московофільством усікі зв'язки, зараз у повісті "Петрії і Довбушуки", що її друкування кінчилося у часописі "Друг", висловив так свої нові думки: "Ні, панове, не лев і скала — наша хоругов; наша хоругов — плуг і книга. Плуг, то наша сила, книга, просвіта — то наша будучність".

Цю повість закінчує Франко знаменними словами у промові Олекси Довбущука, які характеризують тодішню студентську молодь, показують її думки та бажання допомогти своєму народові вирватися з тяжкого положення. Ці слова вказують також на засоби й способи їхньої праці.

"Не спічнемо, каже Олекса Довбущук, як Бог життя дастъ, поки не буде закладених тисячі товариств тверезости, не буде збудованих тисячі шкіл і громадських шпіхлірів і поки тисяча лихварів-орендаторів не покине наш край".

По закінченні повісті "Петрії і Довбушуки" у тому самому часописі "Друг" Франко пише поему "Най-мит" і пророкує своєму народові світлу майбутність:

"Пропаде пітьма й ніч, опадуть з тебе пута,
І ярма всі ми порвемо ...
І вольний власний лан
Ти знов оратимеш, властивець свого труду,
У власнім краю — сам свій пан".

Перші проблиски нових поступових ідей серед студентської молоді та соціалістичний рух серед львівського робітництва звернули увагу консервативних кругів, як польських так і українських. В пресі почали появлятися статті, що били на тривогу перед загрозою соціалізму, а до поліції напливали доноси,

ІВАН ФРАНКО

що існують тайні соціалістичні організації, які мають зв'язки зі закордоном.

В травні 1877 р. до Львова з Женеви приїхав польський соціаліст Міхал Котурніцький і привіз листи від закордонних соціалістів до різних осіб у Львові. Між ними були й листи від Драгоманова до Павлика, Мандичевського та інших. Поліція арештувала Котурніцького, а відтак перевела ревізії та арештувала всіх тих, що про них згадувалося у листах.

Перших арештовано у Львові Франка і Павлика, а у Відні Терлецького, якого в кайданах привезено до Львова. По переведених ревізіях у цілому майже краю групу студентів поставлено в стан обвинувачен-

ня. Головним “доказовим” матеріалом проти обжалованих були листи Драгоманова, а головним “злочином” — ширення соціалістичних думок і недозволені зносини з Драгомановом.

В краю постав переполох, а московська і народовська преса почали кампанію проти соціалізму. Хоч обжалованім не доказали ніякої провини, все таки трибунал їх засудив.

Франко пережив цей перший арешт дуже тяжко. В тому саме часі він любився з Ольгою Рошкевич. Коли її батько, священник, довідався про арештування Франка, він не тільки не співчував Франкові, але й осудив його та назвав останніми словами. Власне горе й несправедливий засуд знайшли відгомин у Франковій поезії “Ой, рано я, рано устану”:

За що мене в пута скували?
За що мені воленьку взяли?
Кому я і чим завинив?
Чи тим, що народ свій любив?

Бажав я для скованих волі,
Для скривджених кращої долі
І рівного права для всіх —
Це і весь і єдиний мій гріх”.

У цьому вірші він рівночасно й відповідав, як він розумів соціалізм Кільканадцять років пізніше в передмові до збірки оповідань “В поті чола” він до цієї справи повертає ще раз і пише: “Безтолковий процес, що впав на мене, як серед вулиці цегла на голову, і що скінчився моїм засудженням, хоч у мене не було за душою й тіни того гріха, який мені закидували (ані тайних товариств, ані соціалізму; я був соціалістом по симпатії, як мужик, але далекий був від розуміння, що таке соціалізм науковий) — був

для мене страшною і тяжкою пробою. Девять місяців, пробутих у тюрмі, були для мене тортурою”.

Вийшовши з тюрми, Франко ще болючіше відчув бойкот збоку української суспільності. Його і товаришів викинено з “Просвіти” та “Руської Бесіди”*) Рятувало Франка від духового заломання те, що цей бойкот старших вповні і вдесятеро винагороджувала йому сердечна приязнь молодіжи, що від самої розправи в березні 1878 р. почала горнутися до цього Й Павлика, пильно слідила за їх працями, брала живу участь у дискусіях, що велися у їх мешканні.

Для цих всіх, що були з ним, він написав бойового вірша, який загріває до дальшої боротьби. Вірш починається словами:

“Обриваються звільна всі пута,
Що в'язали нас з давним життєм:
З давніх брудів і думка розкута, —

Ожнємо, брати, ожнєм!
а кінчився закликом:

“Треба твердо нам в бою стояти,
Не лякатись, що впав перший ряд,
Хоч по трупах наперед ступати,
Ні на крок не вертатися назад”.

Цим віршом Франко рівночасно виявив своє відношення до частини суспільності, яка його бойкотувала. Він їй виповів боротьбу. Таким чином проти себе стануло два світи: старий, що опирався на чужій владі, був реакційний, та новий “з легкомисністю молодиків, і запалом людей, що не мають нічого біль-

*) “Руська Бесіда”— це єдиний український клуб у Львові.

ше до страчення". Старий світ мобілізував оборону за допомогою поліції і теплих посад, новий світ ішов до наступу з новими ідеями національної свободи і соціальної справедливості.

МІХАЙЛО ПАВЛИК

Коли до першого арештування Франко політичними, національними і суспільними справами цікавився дуже мало, то по виході з тюрми і в часі бойкоту увесь свій вільний час від студій присвятив їх вивченню. В 1878 р. разом з Павликом він приступає до видавання часопису "Громадський Друг" і у ньому "в нечуваній досі у нас формі" дає ясні і вичерпні відповіді на актуальні пекучі питання з різних діля-

нок життя. В тому самому році Осип Данилюк видає газету "Праца" для робітників і у цій газеті співпрацює також Франко з Павликом.

"Поліція старалася охоронити суспільність перед цим замахом на її душевний спокій, конфіскувала кожну книжку журналу за більшу частину поміщених статей, суд затверджував конфіскати, а вкінці виточив суб'єктивний процес видавцеві і за одну повістку, яку би нині можна видрукувати спокійно, без вичеркування хочби одного слова, засудив його на 6 місяців тюрми", пише Франко пізніше про той період своєї діяльності.

Після закриття владою "Громадського Друга" Франко видавав збірники "Дзвін" і "Молот". У цих збірниках, крім докінчення статей і оповідань, розпочатих у "Громадському Друзі", з'явилася низка нових статей та розвідок про соціально-економічне становище українського селянства й робітництва та переклад Шефлє "Суть соціалізму", Лянге "Робітниче питання", Лімановського "Мореллі, Руссо і Маблі як соц. письменники" і інші.

Крім теоретичних міркувань про робітничі актуальні справи в пресі, Франко береться також до організаційної праці серед робітництва. Коли в 1878 р. засновується "Робітничий Комітет" для ведення плянової праці серед робітництва, він разом з Данилюком і Павликом стає членом його управи й практично кермує робітничим рухом, виголошуючи реферати та скликаючи віча. Перше віче відбулося в Кривчицькім лісі,*) де ухвалено заложити робітничу партію. Того ж самого року написав Франко у польській мові й видав безіменно "Засади соціалізму, виложене в питаннях і одповідзях", щоб таким способом підго-

*) недалеко Львова.

товити ґрунт під майбутню робітничу партію. Франко її усно не перестає впливати на робітництво. В 1879 р. він у робітничих самоосвітніх гуртках читає політичну економію та освідомлює широкі робітничі маси з усіма теоріями політичних та суспільних устроїв.

Працюючи в галицькому робітничому русі зі сильними польськими впливами, Франко хотів руками польських соціалістів зломати силу польської шляхти в політичному житті, а на її місце впровадити серед польської суспільності таку політичну партію, яка у своїй програмі стояла б на засадах національної, політичної і соціальної справедливості.

Тоді Іван Франко її Михайло Павлик разом з Драгомановом стояли на позиції української державної незалежності на всіх землях України, але одночасно сподівалися, що польські й білоруські соціалістичні демократи визнають цю національну рівноправність Українців і що на основі цієї рівноправності можна буде утворити федерацію цих трьох національних республік.

В 1880 р. за співредакцією Франка "Робітничий Комітет" видає брошуру "Програма польських і українських соціалістів у Сх. Галичині". Програма була написана в дусі свободи і рівноправності народів. Дослівно про це писалося:

"В нашім краю, де на одній території живуть побіч себе люди, а навіть громади, різних народностей, не вільно соціалістам одної народності вважати себе представителями цілої території, тільки треба радше стреміти до федеративної спілки, в яку входили б групи соціалістів усіх народностей, але кожна в своїм крузі заховуючи повну автономію і свободу акції".

Практичного однаке значення ця програма не ма-

ла, бо як тільки вона вийшла друком, проти неї виступили навіть соціялісти групи Лімановського. В робітничому русі почався фермент, який довів до створення окремої української робітничої партії.

ФЕРМЕНТ У СОЦІЯЛ-ДЕМОКРАТИЧНОМУ РУСІ

Централісти і федералісти в соц.-дем. русі в Австрії

На 70-і роки припадає в Німеччині буйний розвиток робітничого руху та соціал-демократії, яку тодішній голова уряду, Бісмарк, намагався безуспішно задушити законом з 1878-го року. За прикладом Німеччини пішла також Австро-Угорщина, хоча тут робітничий рух ніколи не досягнув німецьких розмірів, бо тут індустрія стояла далеко слабше. Але справа робітництва набирає широкого розголосу та опинюється в парламенті. Безпосередньою причиною було те, ще в 1884 році у Відні проголошено виїмковий стан, який був звернений головно проти соціал-демократичної партії. Другою причиною було те, що в році 1886 міністер Таафе був предложив австрійському парламенті проект закону, що був копією закону Бісмарка й обмежував усякі робітничі організації та політичні партії.

Проти проекту цього закону гостро виступили два посли: Кронаветтер і Пернерсторфер та не допустили до його ухвали. Це однаке в нічому не змінило ситуації у відносинах між робітництвом і урядом, бо в робітничому русі були сильні анархо-терористичні впливи. Та по якомусь часі серед робітництва витворилася фракція т. зв. поміркованих, яка гостро виступила проти терористів. Боротьба між двома фракціями була завзята й приймала дуже часто навіть гострі форми словно й чинно. (Екстремісти звали помірко-

ваних “поліційними соціалістами”, а помірковані називали екстремістів “шайкою опришків”.)

Крім т. зв. тактичного непорозуміння, чимало клопоту завдала соціал.-демократії у Австрії проблема централізації і федерацізму. Австрія, як відомо, була державою національностей, і це саме якраз ставало підложжям конфліктів, що виникали між представниками поодиноких національних рухів. Соціал-демократична партія в Австрії, яка в основу своєї програми і політики ставила головні принципи Марксового вчення — одноцілість партії і централізм — дуже скоро стрінулася з опозицією представників нодержавних націй і опозицією, яка на місце централізму ставила федералізм. Боротьбу між собою вели головно централісти й федералісти. Як одні так і другі покликалися на Комуністичний Маніфест Маркса. Прихильники одноцілості і централізму казали, що Маркс і Енгельс, коли ужили у маніфесті слова “нація” і “національний”, то ужили їх в державному розумінні. Цього опозиція не оспорювала, але вона стояла на тому, що ці слова в такому значенні прийняти не можна. В Західній Європі, казала вона, в одинаціональних державах слова “нація” і “національний” утотожнюються з “державою” і “державний”, але ці самі слова в державах багатонаціональних, таких як Росія чи Австрія, мають інше значення. Там слово “нація” не покривається зі словом “держава”, а слово “національний” не покривається зі словом “державний”, тільки зі словами “народ”, “народній”.

Утотожнювання слова “нація” з “державою” дало наявний доказ, що представники роб. організацій державних націй станули на позиціях свого уряду — державного імперіялізму — і ідею нації вони також хочуть запрягти до того самого воза. Принцип централізму в робітничому русі, як це виявилось на со-

ціялістичному конгресі в Копенгагзі, коли його дуже боронив Росіянин Іллєханов, був димною заслоною перед спробою розкрити імперіалізм державних і національних робітничих організацій панівних народів.

Проти Іллєханова, а головно проти прихильників централізму, в році 1868 на Ейзенахському конгресі німецьких робітників гостро виступив Бебель і сказав: "За всіх обставин соціал-демократична партія повинна організуватися насамперед у Німеччині, бо поруч з інтернаціоналізмом необхідна і національна організація і перша без другої була б лише примарою".

Соц.-демократичний з'їзд у Гайнфельді ігнорує національне питання

У боротьбі між централістами і федерацістами прийшло до сильної мови на принципі інтернаціоналізму на з'їзді 1889 р. у Гайнфельді, де ухвалено "основу заяву" -- програми соціал-демократичної робітничої партії Австрії на таких основах:

1) Соціал-демократична робітнича партія Австрії є інтернаціональною партією. Вона осуджує привілеї нації нарівні з привілеями роду, власності, походження та заявляє, що боротьба проти визиску мусить бути інтернаціональною так, як таким є сам визиск.

2) Задля поширення соціалістичних ідей вона використовуватиме всі засоби публічні ,пресу, спілки, збори та буде виступати за усуненням усіх перешкод свободного вислову думки (виїмкові закони, закони про пресу, товариства і збори.)

3) Партія ставить собі за ціль організувати пролетаріят політично, дати йому свідомість свого положення і свого завдання, зробити його духовно й фізично здатним до боротьби.

4) Загальне, рівне і безпосереднє право голосування у виборах до всіх репрезентатійних тіл є одним

із найважливіших засобів агітації і організації пролетаріату.

Національне питання, як бачимо, на з'їзді у Гайнфельді зігноровано, чи просто, його не вставлено у програму, щоб не довести знову колись до розбиття робітничого руху. Коштом національної ідеї робітництва поневолених націй, робітники панівних націй пододилися між собою, думаючи, що в той спосіб вони врятували ідею соціалізму. Але ігнорація національного питання, як пізніше показалося, дуже некорисно відбилася на робітничому русі. Вона викликала пальку боротьбу на всіх майже з'їздах. В парі з цим в робітничому русі поневолених націй щораз то голосніше і відважніше почали лунати голоси за повну самостійну національну організацію робітництва.

“Галицька Соціал-Демократична Партія” й українське робітництво

Та закінчилася прийшло до того, що соціал-демократична робітнича партія Австрії розділилася на національні робітничі організації, в 1889 р. на Західних Українських Землях, званих тоді Галичиною, соціалісти основують “Галицьку соціал-демократичну партію” і за свою програму приймають програму, що її ухвалив з'їзд у Гайнфельді. До послуг партії Осип Данилюк віддав часопис “Праца”, а рік пізніше почав виходити другий часопис “Роботник”. Українське робітництво, як давніше так і тепер, знову опинилося у хвості робітників-Поляків. Польське робітництво, яке чисельністю було дуже велике і під оглядом національним свідоме, не переставало впливати на українське робітництво в державно-польському дусі. Ради єдності робітничого руху і ради ідеї соціалізму про національне питання серед робітників ніхто не говорив. Не говорили про нього і провідники українського робіт-

ництва, бо багато з них були зпольонізовані, а багато було таких, які бачили, що нема сили, одні рішили чекати. Тільки такі як Франко, Павлик і інші, почали помалу ширити національну свідомість і готувати робітництво до українсько-робітничої організації.

РОЛЯ ІВАНА ФРАНКА В УКРАЇНСЬКІЙ РАДИКАЛЬНІЙ ПАРТІЇ

Чому соціалізм промовляв до Франка

Праця Франка в робітничій організації давала йому не тільки життєву ціль, але й багато матеріялу для літературної творчості та життєвого досвіду. Повний образ поста з того часу видно прекрасно у вірші “Каменярі”. Назва, як бачимо, взята з робітничого середовища й майстерно достосована до політичних обставин. Крім того, увесь вірш ховає у собі символ поета і подібних борців за краще майбутнє.

При докладнім досліді положення, у якому описився був Франко по виході з тюрми, мусимо прийти ще до одного висновку: “Каменярі” — це зображення ситуації поета і ситуації в суспільному житті, що їх створив він своїми революційними творами і участю в робітничому русі. Виключення Франка і його товаришів з “Просвіти” та “Бесіди”, наложений бойкот на молодих українських соціалістів власною суспільністю — все це примушувало Франка і його спів-борців “рабами волі стати”, бути “каменярами поступу”. Вони природно звертаються до соціалізму, який проголошував волю всім народам, що є поневолені економічно і політично. В ньому вони бачать єдиноспасаєму ідею і для українського народу.

Франко розумів прекрасно, що соціальне питання в тому часі було найбільш актуальне і при тодішній

слабій політичній свідомості широких народних мас воно єдине було найбільш зрозуміле. Та й самому Франкові воно було сприємливе. Він син коваля, мати його селянка. Соціальне походження, кровний та духовий зв'язок з робітничими та селянськими масами брали у ньому верх. Не було сили, яка б зупинила Франка перед працею для тих, що з їх надр він вийшов. Ані другий і третій арешт, ані злідні, ані насмішки і кпини не зломили його характеру, не вбили в ньому духа і віри в країце майбутнє.

Всім своїм противникам і ворогам Франко відповідав віршем “Вічний революціонер”. Ніхто не сподівався такої відповіді і ніхто не мав відваги її опрокинути. Вічним революціонером Франка була не людина, матеріальна частина того світу, а “дух, що тіло рве до бою, рес за постуپ, щастя й волю...” Він бачив, що цей дух уноситься скрізь

“... по курних хатах мужицьких,
по варстатах ремісницьких,
по місцях недолі й сліз...

Франко твердо вірить, що цей дух кінець-кінців таки побідить. Цей революційний гімн Івана Франка є одночасно поетичним висловом його філософічного погляду на історію людства. Тут Франко виразно відкидає світогляд Маркса-Енгельса про те, що єдиною рушійною силою історичного процесу є “розвиток економічних ,продукційних сил”, отже тільки матеріалізм. Проти цього марксівського “історичного матеріалізму” Франків революційний гімн ставить духовий принцип і проголошує, що єдиною рушійною силою історії є саме дух, а не матерія чи матеріальна продукція.

“В наймах у сусідів”

Усякі спроби Франка довести, як не до порозуміння, то бодай до толеранції поглядів між народовцями й поступовою групою, що він її вів, не довели до ніяких успіхів. Щораз більш було видно, що між його групою і народовцями існують глибокі не тільки ідеологічні але й психологічні різниці. В осені 1886 р. Франко таки розійшовся з народовцями і пішов “у найми до сусідів”, де пробув як член редакції радикально-поступового дневника “Кур'єр Львовський” майже повних 10 літ, бо провідні кола власної суспільноти не хотіли дати йому праці.

Праця Франка у польському середовищі з однієї сторони давала йому заробіток на прожиття, а з другої — надії на те, що перемога поступових ідей перед польської суспільноти покладе кінець національному й соціальному поневоленню українського народу. Він вірив, що польські поступовці, соціалісти й людовці, причиняючись до зломання політичної сили польської шляхти та запровадячи такі порядки, які випливають з ідеалу національної, політичної й соціальної справедливості.

“Нова ера”

Та в тому майже самому часі, коли йшло єднання польських й українських поступових сил проти польської шляхти, народовці, очолювані тоді О. Барвінським, почали шукати порозуміння з польською шляхтою й австрійським правителством. Ініціатива до порозуміння вийшла від австрійського правительства. Безпосередньою причиною, яка змушувала до того австрійське правительство, була загроза війни з Росією. Щоб прихилити на свою сторону Українців у Австрії, уряд під впливом міністра закордонних справ

Кальонкі пішов на уступки Українцям, а рівночасно зробив натиск на Поляків, щоб вони з його політикою погодилися та були посередниками між урядом та Українцями. За посередництво взялися намісник граф Казімерж Бадені і краєвий маршалок князь Сангушко. До переговорів польської шляхти з народовцями Бадені й Сангушко уповноважили посла Хамца, а він до цих переговорів приїдав ще проф. Антоновича. Від народовців брав участь у переговорах О. Барвінський. Крім цих, так би мовити, офіційльних переговорів, сам Бадені ще вів неофіційльні переговори з постом Телішевським і позакулісово впливав на їх перебіг.*)

Єдину уступку при угоді польська шляхта давала народовцям в ділянці шкільнництва і то дуже незначну. За те народовці мали признати легальність польсько-шляхотській політичній і соціальній надвладі польської шляхти в Галичині та не робити їй опозиції. Іншими словами, народовці мали зректися права рівноправності, яке українському народові забезпечувала австрійська конституція, а признати стару польську

*) Проф. Володимир Антонович працював у київськім університеті. Колись він співпрацював у "Старій Громаді" також з М. Драгомановом, але потім втратив віру у можливість успіху політичної боротьби, яку проповідував Драгоманів. Тому Антонович і Ол. Кониський із зневіри рішилися піти на угоду з польською шляхтою та через народовця О. Барвінського бажали цю угоду перевести насамперед у Львові. Барвінському помагав другий народовський посол, Телішевський. Угоду мала благословити офіційно також греко-католицька гієрархія на чолі з митрополитом Сильвестром Сембратовичем.

теорію про польську державність над Україною, Литвою і Білоруссю.

У внутрішньому політичному житті Українців, як бачимо, складалася нова ситуація. Замість боротьби, було видно, що праві українські кола усі свої сили повертають на примирення і створення т. зв. нової ери, себто угоди з польською шляхтою і австрійським правителством. Українці а рівночасно й Поляки, були поділені на два табори: поступовий і революційно-визвольний та проурядовий і уголовний.

Офіційним органом т. зв. нової ери стала "Народня Часопис", ідеологічним — відновлена "Правда", де й у вступній новорічній статті з приводу цих переговорів 1890 р. писалося: "Судилося нам галицьким Русинам і Полякам відограти ролю, де в чому похожу на ту, яку відограв Піемонт для Італії. Судилося нам збудувати ті нові шляхи, якими наші брати укупі з нами повинні прийти до своєї "обітованої землі", до тієї землі, де світитиме нам усім сяєво правди, волі, людського життя. Та земля федерація... Хай нас охрещують, як кому подобається, а ми, що сили стане, служитимемо ідеї згоди на підставі реальної рівноправності".

Переговори велися аж до осені довкола таких справ: 1) Урядове заведення в учебниках шкільних фонетичного правопису. 2) Заложення нової гімназії в Коломиї. 3) Кілька українських катедр на львівському університеті. 4) Дозвіл на заснування товариства обезпечень "Дністер". 5) Певна кількість мандатів при виборах за допомогою правителства і Поляків.

Народження Української Радикальної Партиї

Що до повної угоди дійшли, було видно зі заяви Ю. Романчука, що він її склав дня 25. XI. 1890 р. в соймі і в якій він висловив надію про повну співпрацю. Але закін це Барвінський офіційно заявив у ав-

стрійському соймі, то дні 4 і 5 жовтня 1890 р. невеличкий гурт, 30 чоловіка, під проводом Івана Франка оснував "Русько-Українську Радикальну Партию" та цим способом запротестував проти угодової політики народовців. В основу партії лягли думки Михайла Драгоманова її програма французьких соціалістів. Складалася вона з максимальної і мінімальної частини.

В максимальній частині програми писалося: "В справах суспільно-економічних партія змагає до переміни способу продукції згідно з здобутками науково-го соціалізму, то є хоче колективного устрою праці і колективної власності засобів продукціїних. В справах політичних хоче повної волі особи, слова, сходин і товариств, печаті й сумління; забезпечення кожній одиниці без ріжниці поля як найповнішого впливу на вирішення всіх питань політичного життя; автономії громад, повітів, країв у справах, які тільки їх дотикають; уділення кожному народові можности як найповнішого розвитку культурного".

В мінімальній частині програми, маючи на увазі інтереси селянства й робітництва, партія висувала цілий ряд реформ. "Взагалі єсмо, писалося в програмі, за найширшою організацією всіх робітників людей без ріжниці заводу в цілі самооборони проти визискування з боку капіталізму і для взаємної помочі".

В справах національних в програмі поставлено як мету "піднесення самосвідомості і солідарності в масах усього русько-українського народу через літературу, збори, з'їзи, товариства, демонстрації, відчити і тому подібне.

Василь Сімович у книжці "Іван Франко його життя та діяльність" з перспективи літ підносить "той запал, з яким молоді радикали кинулися до праці. Тепер усім уже ясно, що до того часу ще ніхто так не розворушував села, як саме ця молода партія, не

збуджував такого зацікавлення різними справами, земельними, політичними, податковими, справами свободи зборів, слова, друку, справами різних реформ, виборчого права, загального права голосування, як саме ці люди. По селах розгорівся небувалий вічевий рух. На вічах виступали з промовами дуже гарні промовці з селян. Закипіла боротьба. Молоді ці люди боролися, з одного боку, з москофільством, з другого боку — з млявістю дотеперішніх українських політичних діячів.”

Ще більшу заслугу радикальній партії в національно-політичному житті Західної України приписує В. Левинський в “Нарисі розвитку українського робітничого руху в Галичині”. Він каже, що заслуга радикальної партії в тому, “що вона з Драгомановом” на чолі виступила до безпощадної боротьби з “новою ерою”... У надок “нової ери” був рівночасно побідою основного принципу політики соціалістичного народництва, після якого тільки в організації широких мас українського народу та в боротьбі його за свої права — лежить будучність українського народу. Побіда цього принципу рішила теж побіду Українців над москофільством у Галичині”.

Крім великих заслуг, що приписують Радикальній Партиї згадані автори у своїх творах, найбільшою все таки заслугою було надання світського характеру політиці та організація українських визвольних сил за національне і соціальне визволення. Це прекрасно видно зі статті Івана Франка “З останніх десятиліть XIX віку”, де він пише, що “Радикальну партію засновано з метою: нести в народні маси свідомість його економічних, політичних і національних інтересів і публіцистично прояснювати ті інтереси та боронити їх. Нова партія, завважує критично Франко, що з на-

тури речі мала бути хлопською, була заснована без участі хлопів. Але засновники мали в собі стільки запалу, стільки віри в свої ідеали і стільки критично-го зрозуміння того, що робилось довкола них, що не сумнівалися в успіхі розпочатого ними діла. І справді, засновання радикальної партії сталося початком небувалого у нас досі руху в народних масах. Віча, яких давніше бувало одно-двоє в році, тепер ішли раз за разом у різних повітах; звільна на перший плян почали виступати збори за запрошеннями, без контролівластей. В народні маси кидано нечувані досі гасла: загальне голосування, свобода друку, податкові та аграрні реформи. Промови і реферати інтелігентних проводирів, то були цілі студії, виголошувані популярно і приступно. Серед селян появились прекрасні бесідники, поривали масу до ентузіазму! Назви "радикал", "радикальна партія", хоч осміювані московофілами і народовцями, приймалися серед народа; рівночасно з тим приймалася її назва "українська", що стояла в титулі нової партії. Хоча народовці раз-ураз докоряли радикалам, що вони нехтують націоналізм, — радикали могли сміятися з тих докорів, бачучи, як під стягом радикалізму стає власне найсвітліша і національно найсвідоміша частина українського селянства".

Величезну ролю у підготовці до засновання Української Радикальної Партиї і в часі існування партії відіграв часопис "Народ". Його зміст складався з таких відділів: 1) Суспільно-економічні справи, 2) Селянське й робітниче життя в Европі, 3) Соціалістичний рух, 4) Просвітянський рух, 5) Життя на східніх українських землях та українське життя за океаном.

Душою партії і часопису "Народ" був Франко. Він виступав бесідником на всяких політичних збо-

рах, де тільки організувалася партія і де вимагала народня справа. З-під його пера виходили близькі програмові та агітаційні і критичні статті. Відгукуючись на кожний прояв національно-політичного життя, особливо гостро виступав він проти соціального і національного поневолення українських мас та народовської партії, що заключила була українсько-польську угоду з шляхтою.

Роля Франка в Українській Радикальній Партиї та в національно-політичному житті надзвичайно велика. Він створив в історії нашого національного життя напрям, який одержав назву радикалізм. Цей радикалізм викликав серед українського громадянства в Галичині, каже Др. М. Лозинський у книжці “Іван Франко”, глибокі переміни поглядів і способів громадянської діяльності в усіх областях громадського життя, — це неначе друге українське національне відродження. Як Котляревський і Шашкевич творці українського відродження тим, що ввели в літературу народну мову, так радикалізм відродив наше національне життя тим, що ввів у нашу літературу, в нашу політичну думку, в наше розуміння суспільних відносин, в наші культурні змагання новий ідейний зміст, нові поняття, які осягнула в своїм розвитку Европа, поняття, в основу яких лягло змагання до всестороннього розвитку народної маси як основи суспільного життя”.

Участь і праця в українському політичному житті дали Франкові багатющий матеріал, що він його використав відтак у своїх літературних творах. Він перший впроваджує як герой у своїх творах тих, хто “у поті чола”, працею рук і голови, здобуває насущний хліб. Він перед очима своїх сучасників розкрив страшні картини горя й нужди з життя робітників і

селян. Та не тільки те; він цих нещасних продуцентів-робітників села й міста веде до боротьби за країще майбутнє.

Вистачить прочитати такі його твори, що вийшли у збірках "В поті чола", опочідання "Полуйка", повість "Боа констріктор", "Борислав сміється", збірка поезій "З вершин і низин", поема "Панські жарти", човість "Основи суспільності", щоби переконатися що на українських землях існувало два світи: світ тих, що працювали в поті чола, що свою працю, свій труд несли у жертву другому світові — капіталізму, який опанував все, навіть державу.

"Баденівські вибори"

Бажаючи повести боротьбу з усім цим лихом зі соймової трибуни, Франко в 1896 р. кандидує з рамени Української Радикальної Партиї на посла. Іого контр-кандидатами в селянській курії в окрузі Перешиль — Добромиль — Мостиська був польський поміщик Павло Тишковський, а в загальній курії в окрузі Перешиль — Мостиська — Рудки — Самбір — помозі урядового апарату тероризували селянських Дрогобич Поляк Д-р Витовт Левіцький. Вони при довиборців.

Це ще не було лиxo. Гірше лиxo було в тому, що народовці крім того, що заключили були угоду з Поляками, заключили подібну угоду на час виборів з московофілами та зав'язали спільній виборчий комітет. Крім того Галицька Соціал-Демократична Партия обурена на Франка за те, що він 17 вересня 1896 р. був одним із ініціаторів довірочної наради робітників в справі заснування Української Соціал-Демократичної Партиї, в цих округах, де він кандидував, виставила була їй своїх кандидатів.

Франко, згадуючи ці часи, каже, що в його житті

це був епізод “найтяжчий, найстрашніший”. Він “захопив мене особисто до глибини душі, захопив, як грім, як нагла хвороба... Не бувши Українцем і не живши тоді серед української суспільності, ніхто не може мати поняття про враження, яке робили тодішні події. Вся перверзія і глибоко десь у крові укрила погорда до простого люду, погорда до закону й законності у галицько-польських верховодів виринала тоді на верх, як оліва на воду”.

Для характеристики тодішніх виборів наводить Франко такий факт: “Пригадую, каже він, лише один факт — не дуже голосний, але характеристичний. Міністер внутрішніх справ гр. Казимир Бадені їдучи до Відня з інспекції львівського намісництва, де вдавав докладні вказівки для перевоження виборів, зупинився пару днів у Krakovі й там на якісь польській зібраниї виголосив промову, в якій з цинізмом, гідним фігурувати в історії польсько-українських відносин, заявив з натиском: “Вибори в Галіції одбиваються се цалкем легальнє”. І це в ту саму пору, коли біля моїх вікон у Львові день у день водили десятки закованих і скотованих Давидівських селян (Українців і Поляків), яких тягнено до в'язниці за вбийство виборчого комісара, коли до мене, хворого, немічного й розбитого, у день і ніч надбігали розполохані “легальністю” виборів міщани й селяни то з Комарна, то з Цеброва, то з мостицького, то з перемиського, то Бог зна яких інших повітів, благаючи поради й бодай захисту, переноочувати їх та прогодувати кілька днів, поки минуту страховища легальних виборів. Слова міністра гр. Бадені розтелеграфовано скрізь по світі й заграницні газети не хотіли приймати дописів про галицькі вибори, заслоняючися тим, що чайже ексцеленція граф Бадені запевнив урочи-

сто, що вибори відбуваються легально. А львівська прокураторія конфіскувала статті про вибори та додатки з провінції про вбийства, каліцтва та масові арештування, знов таки на тій підставі, що ексц. груп. Бадені заявив, що вибори відбуваються легально, значить, усякі дописи про нелегальність мусять бути брехнісю.”

Про себе Франко пише, що “в ту саме пору я зауважав і ще важніших ударів від людей і груп, близьких і дорогих мені серед польської суспільності; я побачив, як довкола мене валився весь світ ідей чи ілюзій, над реалізацією якого я працював, і в хвилині розпуки я кинув каменем у прірву й усунувся на бік, покинув на завсіди експериментування з працею на двох загонах і дав собі слово присвятити всю свою працю своєму рідному народові”. (І. Франко — “Українсько-польська згода і українсько-польське братання”, Л. Н. В. 1906.)

БОРОТЬБА ЗА НАЦІОНАЛЬНЕ ОБЛИЧЧЯ УКРАЇНСЬКОГО РОБІТНИЧОГО РУХУ

Як уже згадувалося українські робітники в Галичині гуртувалися спочатку в Галицькій Соціал-Демократичній Партиї, яка була опанована Поляками. Правда, в 1880 р. в брошурі “Чего хцов соціалісьці” натякалося про окремі національні соціалістичні партії, а в “Програмі соціаліств галіцьких” виданій того ж самого року, писалося: “де на одній території живуть побіч себе люди, а навіть громади різних народностей, не вільно соціалістам одної народності вважати себе представителями цілої території, тільки треба радше стреміти до федераційної спілки, в яку входили б групи соціалістів усіх народностей, але кожна в своїй окрузі заховуючи повну автономію і

свободу акції". Але ця програма не мала ніякого практичного значення. Польські соціалісти під проводом Болеслава Лімановського перші зрадили ці заходи й показалися такими самими шовіністами, як і не-соціалісти. Тому українські робітники не почувалися добре в цій партії.

На з'їзді Галицької Соціал-Демократичної Партиї в 1892 р. польський соціаліст Дашинський поставив внесення, щоб "у Східній Галичині утворити окремий соціалістичний комітет український, якого завдання має бути агітація і організація серед міських і сільських робітників Українців". Він поставив також внесення, щоб видавати соціалістичний часопис українською мовою. З обидвох внесень ухвалено тільки перше. Друге перепало, бо проти нього виступив Цеттербавм, делегат з Коломиї, який радив Українцям іти на села, а міста лишити Полякам. Справа видавання соціалістичного часопису так і лишилася не полагодженою аж до часу заснування Української Соціал-Демократичної Партиї, хоч кожного разу на з'їздах партії про неї говорилося. Усе кінчалося на резолюціях її обіцянках, щоб в той спосіб як найдовше задержати український пролетаріят під польським впливом.

З великою допомогою у боротьбі за самостійність українського пролетаріату прийшла Українська Радикальна Партия. Коли провідники Галицької Соціал-Демократичної Партиї почали називати партію польською і в своїх виступах домагатися Польщі "од моржа до моржа", то такі поступки гостро п'ятнували "Народ", що був офіційним органом Української Радикальної Партиї. Різка критика польського шовінізму і їх поведінки з українськими робітниками, викликала боротьбу між УРП і ГСДП за душу

українського робітника, яка вкінці довела до того, що УРП постановила сама зайнятись агітацією і організацією міських українських робітників.

Та, на жаль, в самій УРП не було однозгідного погляду на справу організації українського пролетаріату. Ця неоднозгідність випливала з того, що в УРП від самого початку її засновання були з течії: 1) Драгоманівська з Павликом на чолі, 2) Соціал-демократична з представниками "молодших", що були виховані на німецькій соціалістичній літературі і 3) "націоналістична", репрезентована Окунєвським, відтак Будзиновським і Охримовичем.

По довших дискусіях над робітничим питанням кінець-кінців в УРП зарисувалися дві групи: старших і молодших. Старші радикали були тієї думки, що врятувати українське робітництво перед польонізацією можна тільки в той спосіб, що треба його організувати при УРП. Молодші заступали думку, що найкращим засобом проти польонізації є клясове освідомлення українського робітництва.

Побідила думка, що треба в цій справі спитатися самого робітництва й хай воно саме заявиться. Дня 17. IX. 1896 р. скликано довірочні збори українських робітників у Львові і на них рішено: 1) Заснувати Українську Соціал-Демократичну Партию, 2) Видати в справі організації українського робітництва в окрему партію відозву до українських робітників, 3) Видавати українську соціалістичну газету, друковану латинськими буквами, бо української абетки українські робітники не знали.

Кілька днів по зборах з'явилася відозва п. и. "Поклик" до робітників Русинів" за підписами: Михайло Бориславський — столяр, Д-р Іван Франко — літерат, Микола Ганкевич — правник, Іван Глинчак

— слюсар, Михайло Котиляк, швець, Д-р Євгей Левицький — правник, Михайло Павлик — літерат і Юрій Сидорак — друкар.

У відозві умотивовано не тільки потребу самостійної політичної організації українських робітників, але й поставлено ясно національне питання українського робітництва. Відозва зачиналася словами виправдання перед українськими робітниками за опізначення в їх організуванні: “Є дві причини, два аргументи, товариші, котрими ми будемо вести нашу оборону перед вами. Перший аргумент той, що не малисьмо настільки сил, щоби сейчас перевести свою робітничу організацію. Праця народна Українців так широка, так богато вимагає робітників на усіх полях народного життя, що не ставало їх для організування робітничої партії. Впрочім сказати треба, що і тут ми не закладали рук і Українці були першими, що стали голосити соціалістичні думки. Тілько в тій праці наші звісні опікуни не дали нам спокою. Вже в перших починах руху спали на наших найліпших людей соціалістичні процеси, розбиваючи на прах зачатки свіжої соціалістичної організації. Розуміється, що серед таких прикрих обставин ми не мали іншого виходу, як шукати місця в польських робітничих організаціях, в тих організаціях, в котрих ми сподівалися знайти поле для праці для соціалістичних думок і заразом мали надію, що польська партія робітника виписала на своїм прапорі знамія інтернаціоналізму. І це був наш другий аргумент, чому ми не організувалися в окрему партію і доси мовчали”.

Дальше у відозві кажеться, що за останні роки назбиралося так багато фактів “нарушення наших прав національних” в Галицькій Соціал-Демократичній Партиї, що вони “дорешти розвіяли дотеперішні

ПАНЬКО КУЛІШ
визначний письменник і учений та активний діяч українського національного руху в другій половині 19 ст. Він перший дав почин до польсько-шляхотської угоди з народовцями.

наші ілюзії щодо інтернаціональності галицької робітничої партії". У відозві наводиться цілий ряд фактів, які доказують, що Галицька Соціал-Демократична Партія відступила від інтернаціоналізму толеранції та станула на ґрунт польського націоналізму і вузькопартійності. Такими фактами є: 1) Всю агітацію партія вела дотепер виключно в польській мові. 2) У львівській робітничій організації ставлено перешкоди в передплачуванні українських часописів. 3) Галицьку Соціал-Демократичну Партию використали

Поляки для польських цілей в святкуваннях річниці
г. зв. маєвої конституції.

Крім цих фактів у "Поклику" подається, що на з'їздах у Цюриху і в Парижі делегат української частини Галичини, Поляк, проголосив програму "Вольній Ржечипосполітії Польській", а в 1892 р. на Львівському Конгресі провідник Галицької Соціал-Демократичної Партиї заявив, що "ми соціал-демократичні робітники маємо станути колись в бій за відбудування польської держави", розуміється також на території Східної Галичини. А вже короною "інтернаціоналізму" польських соціалістів було підписання на цьогорічнім конгресі в Лондоні делегатом Східної Галичини домагання відбудувати Польщу силами інтернаціонального пролетаріату", говориться з іронією в цій відозві.

Відозва кінчиться словами: "О ці причини вкладають на нас обов'язок з'единити український пролетаріят в один спільний табор, свідомий своїх прав національних".

Як живим було національне питання в Австро-Угорщині серед соціалістичних партій, видно з того, що в різних краях цієї монархії організовано національні партії, які організували тільки свій пролетаріят. Чеська Соціал-Демократична Партія "усамостійнилася" в 1893 р. і мала свій статут, а тільки в справах тактики мала вона порозуміватися з загальноавстрійською соціал-демократичною партією. Коли Полякам на віденському конгресі признано право організувати своїх робітників на Шлезьку, то це право вони поширили і на всю Галичину. Галицьку Соціал-Демократичну Партію вважали вони польською. Шляхами усамостійнення пішли Словінці, Італійці і нарешті також Українці.

(Друга частина цеї праці появиться під числом 8)

УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИЧИЙ СОЮЗ

БРАТСЬКА ДОПОМОГОВА І ОБЕЗПЕЧЕНЕВА ОРГАНІЗАЦІЯ

Основана в році 1910, інкорпорована в році 1911 має понад 20.000 членів з фондами на покриття обезпеченень членів у сумі біля 5.000.000 доларів.

Осідок Централі Українського Робітничого Союзу міститься в Скрентоні, Пенсильвія, а 324 Відділи Союзу працюють по всіх стейтах Америки та в Канаді.

У. Р. Союз має найновішого роду обезпечення для старших і дітей. У. Р. Союз приймає нових членів від уродження до 60-го року життя та на суму від 250 до 2.000 доларів. Видає тижневик на 8 сторінок Народну Волю і додаток місячний в англійській мові.

На основі свого статуту Український Робітничий Союз веде не тільки братську допомогу, обезпеченеву і культурну діяльність в Америці і в Канаді, але також підтримує морально і матеріально визвольні змагання українського народу в Україні.

Вступайте в члени цеї Організації, яка визнає принципи самостійності й соборності України та братню любов Українців без огляду на релігію і походження.

Головна Канцелярія у власному домі:
524-526 OLIVE STREET, SCRANTON, PA.

Phone: 20937

Publisher:

"Ukrainska Vilna Hromada v Ameryci"
2965 Carpenter Street, Detroit 12, Mich.
